

**Ruumiin nonsensisuus Kirsi Kunnaksen teoksissa Tiitiäisen
satupuu ja Tiitiäisen tarinoita**

Riikka Haapasaari
Tikkurilan lukio
20. marraskuuta 2007

Abstrakti

Lapsille suunnattu nonsenkirjallisuus on huomattava osa Kirsi Kunnaksen tuotantoa. Nonsensen merkitys korostuu etenkin hänen 1950-luvun Tiitiäisteoksissaan: Tiitiäisen satupuussa ja Tiitiäisen tarinoissa.

Tässä esseessä tarkastelen identiteettiä, jonka Kunnas luo nonsense apuvälineenään. Keskityn pääosin metamorfoosiin sekä erilaisiin epämuodostumiin ja muutoksiin, jotka muodostavat yhdessä merkittävän osan nonsensistä ruumista Tiitiäisteoksissa.

Tiitiäisten maailmassa metamorfoosi on tärkeässä asemassa – osa saduista ja loruista pohjautuvat metamorfoosiin. Tämän lisäksi sekä Tiitiäisen satupuu että Tiitiäisen tarinoita sisältävät paljon muutoksia, jotka eivät kosketa koko ruumista, vaan vain osaa siitä, kuten esimerkiksi ruumiin tai sen osan olomuotoa ja kokoa. Aivan kuten metamorfoosikin, muutokset eivät suinkaan ole pelkkiä työkaluja vaan muodostavat jopa koko sadun tai lorun perusasetelman. Kunnaksen teoksissa koon muutos on kuitenkin keskeisemmässä asemassa kuin olomuodon muutokset.

Tiitiäisteoksissa on jako metamorfoosin sekä epämuodostumien ja erilaisten muutoksien välillä. Metamorfoosit ovat selvästi irrallaan satujen todellisuudesta ja käsittelevät taiteilijan identiteettiä sekä siihen kytkeytyviä ongelmia. Epämuodostumat ja erilaiset muutokset taas näyttävät ennemminkin keinona saavuttaa jokin päämäärä. Ne kiinnittävät huomiota erilaisuuteen ja näyttävät usein didaktisina. Kaikki muutokset kuitenkin kytkeytyvät identiteettiin – ne viitoittavat satujen ja lorujen lukijan tietä kohti jonkinlaista ymmärtämystä kaikkien ”ruumiiden” yhdenvertaisuudesta.

Sisällys

ABSTRAKTI	1
SISÄLLYS.....	2
1. JOHDANTO	3
2. METAMORFOOSIT	6
3. MUU MUUTTUMINEN	9
4. EPÄMUODOSTUMAT	13
5. LOPUKSI.....	16
LÄHTEET.....	18

1. Johdanto

Kirsi Kunnas (1924) on monia palkintoja ansainnut kirjailija. Hän aloitti uransa aikuislyyrikkona moderneilla runoilla, mutta siirtyi 1950-luvun puolessa välissä leikkisempään lastenlyriikkaan¹. Kunnas on kirjoittanut runojen ja laajan käännöstyön lisäksi runsaasti lastenkirjallisuutta: satuja, loruja ja aapisen.

Aikuisille suunnattuja runoja tuottanut Kunnas tutustui lastenlyriikkaan kääntäessään *Hanhiemon iloisen lippaan* (1954) suomeksi. Samalla englantilainen nonsense tuli tutuksi, ja Kunnas näki lastenlyriikassa mahdollisuuden kommentoida ”huumorin ja satiirin” keinoin yhteiskunnan tapahtumia.² Kritiikkiä yhteiskuntaa kohtaan onkin nähtävissä Kunnaksen tuotannossa, kuten esimerkiksi *Tiitiäisen satupuun* (1956) lorussa ”Piirepaares-maan kuningas”. Loru on Kunnaksen omien sanojen mukaan saanut alkunsa hänen ja V.A. Koskenniemen kiistasta, joka koski valta-asetelmia eri kirjailijasukupolvien välillä³.

Suomalaisen nonsensekirjallisuuden uranuurtajan ensimmäinen lastenrunokokoelma *Tiitiäisen satupuun* mullisti suomalaisen lastenrunon perinteen. Kunnaksen toinen kokeilu lapsille suunnatun kirjallisuuden saralla oli *Tiitiäisen tarinoita* (1957), joka jatkoi vanhan perinteen uudistamista *Tiitiäisen satupuun* jalanjäljissä.⁴

Nonsense on olennainen osa Kunnaksen Tiitiäis-teoksia. Nonsensen tutkijat ja sen parissa työskentelevät eivät ole täysin samaa mieltä, miten määritellä nonsense⁵. Wim Tigges esittää teoksessaan⁶ tasapainoisen ja monia eri lähteitä huomioivan määritelmän nonsensekirjallisuuden peruselementeistä, joita Kunnaksen teokset ovat täynnä. Juuri tästä syystä keskityn esseessäni tarkastelemaan Kunnaksen tuotantoa Tiggesin teoksen valossa. Tigges mainitsee nonsensen piirteiksi muun muassa kielileikit, luettelot ja tietynlaisen kerrontaetäisyyden.

Etenkin *Tiitiäisen satupuussa* kaikenlainen leikkittely kielen kanssa on jatkuvasti läsnä, mutta myös *Tiitiäisen tarinat* sisältävät huomattavan määrän monimerkityksellisyyttä ja sanojen tai niiden osien

¹ Hökkä 1992, 87

² Heikkilä-Halttunen 1999, 143-144

³ Katajamäki 2004, 167

⁴ Ahola & Hökkä 1989, 515

⁵ Anderson & Apseloff 1989, 3

⁶ Tigges 1988

toistoa. Nonsenselle tyypillistä on myös mieltymys numeroihin⁷, erilaiset luettelot ja järjestelyt⁸: esimerkiksi *Tiitiäisen satupuun* lorussa ”Herra Pii Poo” listataan erilaisia ruoka-aineita, ja joukkoon lisätään prinsessa. Lista vaikuttaa aivan järjettömältä, vaikkakin prinsessa on kuninkaan ohella Kunnaksen teoksissa toistuva asia.

Kunnaksen teoksissa on saduille tyypillinen olipa kerran -etäisyys, joka luo lukijan tai kuulijan ja itse tarinan tai lorun välille emotionaalista etäisyyttä. Tällöin teoksissa on mahdollista käsitellä vaikeitakin asioita keveästi.⁹ Melkein kaikki sadut *Tiitiäisen tarinoissa* sisältävät jonkintasoisen Olipa kerran -aloituksen ja selvän lopetuksen. *Tiitiäisen* satupuun loruissakin on kertovia runoja, mutta myös aivan pelkän kielipelin tai suoranaisten järjettömyyden varaan rakentuvia kertomuksia.

Koska kyseessä on lastenkirjallisuus, on kuvitus merkittävässä asemassa satujen ja lorujen tulkitsemisen suhteen: luetaanhan satuja ja loruja lapsille, jotka kiinnittävät lukutaidon puutteesta johtuen huomiota kuvitukseen. Maija Karma on kuvittanut sekä *Tiitiäisen satupuun* että *Tiitiäisen tarinat*. Karma on jopa vedetty mukaan itse tarinaan, sillä *Tiitiäisen tarinoiden* ”Haitulan keskiviikossa” on viittaus taitelijaan: ”Taitelijan nimi oli Maija ja tällaisen kuvan hän Haitulasta piirsi” ja tekstin viereen on liitetty Karman piirros Haitulasta. Itse kirjailijan muuttuminen kirjansa henkilöksi on tyypillistä nonsenselle¹⁰, joten kuvittajan mainitseminen itse sadussa voidaan nähdä vähintäänkin hullunkurisena asiana.

Kunnas käsittelee teoksissaan laajalti ruumiita ja etenkin erilaisia ruumiin poikkeamia. Susan Bordon¹¹ mukaan ruumis on tiukasti yhteydessä kulttuuriin, ja se säätelee henkilön toimintaa yhteiskunnan eri osa-alueilla. Myös sukupuoli- ja seksuaalitutkimuksessa ruumis on hyvin keskeisessä asemassa¹². Sukupuoli- ja seksuaalitutkimuksen piirissä ruumis identiteetin merkinä voidaan nähdä jopa hyvin problemaattisena asiana. Ruumis ei välttämättä viestikään itse henkilön identiteetistä.¹³

Tiggesin mukaan tärkeimpiä nonsensin tunnusmerkkejä on identiteetti, jota muunnetaan tiheästi. Etenkin metamorfoosi ja epämuodostumat ovat toistuvia aiheita - näin ”vältetään sekä

⁷ Tigges 1988, 77

⁸ Stewart 1979, 133-138

⁹ Katajamäki 2004, 165

¹⁰ Stewart 1979, 111

¹¹ Bordo 1993

¹² Toikka 1997, 127

¹³ Karkulehto & Leppihalme 2003, 8-9

merkityksellisyys että merkityksettömyys”.¹⁴ Tällä tavoin myös nonsensissä ruumis ja identiteetti kytetään yhteen.

Kunnaksen teoksissa *Tiitiäisen satupuu* ja *Tiitiäisen tarinoita* identiteetin käsittely on keskeisessä asemassa. Teoksissa pohditaan paljon eri ihmisten ja eläinten olemusta, merkitystä ja tehtävää maailmassa. Muutoksia ja erikoisuuksia kuvataan metamorfoosin, muutoksien ja epämuodostumien avulla. Ilmiö on niin tiuhaan toistuva ja keskeinen, että aionkin tutkia Kunnaksen teoksien ruumista ja sen muuttumista osana nonsensistä identiteettiä.

Keskityn ensinnä tarkastelemaan metamorfooseja ja niiden merkitystä lorujen ja satujen maailmassa. Satumaailman ihmiset, eläimet ja muut olennot eivät kuitenkaan aina muutu kokonaan toiseksi olennoiksi, vaan esimerkiksi vain kasvavat tai kutistuvat. Tätä ja sen merkitystä tarkastelen omassa luvussaan. Oman lukunsa saavat myös epämuodostumat: joskus vain esimerkiksi nenä tai korvat ovat kooltaan tai muodoltaan oudoksuttavat. Lopuksi kokoan havaintojani yhteen ja pyrin yleisemmälle tasolle: miten muuttuva ruumis kytkeytyy identiteettikysymykseen Kunnaksen 50-luvun Tiitiäis-teoksissa.

¹⁴ Tigges 1988, 78

2. Metamorfoosit

Kunnaksen teoksissa Tiitiäisen satupuu ja Tiitiäisen tarinat on metamorfooseja, joissa kokonainen ihminen tai eläin muuttaa muotoaan. Nonsenselle onkin tyypillistä erilaiset muodonmuutokset¹⁵. Kunnaksen teoksien metamorfoosit kertovat mielikuvituksen ja leikin voimasta.

Tiitiäisen tarinoiden Petterin kirahvit -sadussa pieni Petteri-poika löytää herätessään huoneestaan neljä kohteliasta kirahvia. Sillä välin kun Petteri käy ensimmäisen kirahvin kanssa syömässä aamiaista, lämmittelevät muut kirahvit jalkojaan lämpöpatterin raoissa. Ruokailuhuoneeseen astuttaessa kirahvi, jonka nimi on Sirahvi, kutistuu taskukokoiseksi. Samalla tapahtuu kielellinen metamorfoosi, sillä Sirahvista tulee sirahvi. Sirahvi, joka edustaa kirahviyksilöä, muuttuu sirahviksi, joka viittaa mahdollisesti aivan uuden lajin syntymiseen. Myöhemmin toinen kirahvi muuttuu näkymättömäksi ja kolmas puuksi. Neljäs kirahvi ei muutu, vaan selittää Petterille, että itse asissa kaikki kirahvit ovat yksi ja sama kirahvi, joka pitää samanlaisista asiasta kuin Petterikin. ”[K]irahvi” valaisee Petteriä elämän tosiasioista: on olemassa sellaisia ihmisiä, jotka viettävät aikaansa aivan väärän kirahvin kanssa, ja ”pahinta oli, että ne olivat sellaisia ihmisiä, jotka eivät uskoneet kirahveihin ollenkaan, saati sitten sirahveihin”.

Petterin kirahvit eivät ole olemassa muille kuin hänelle itselleen. Hänen kaikkein omimmassa ympäristössään, omissa huoneessaan, kirahvit ovat jotakuinkin realistisia, mutta kun kirahvi lähtee Petterin mukaan hieman vieraampaan ympäristöön, tapahtuu muutos. Petterin palatessa näkymättömyyslennolta toisen kirahvin kanssa lähtee hän leikkimään kolmannen kirahvin kanssa: ”[h]eti kun Kirahvi ja Petteri astuivat pihalle, Kirahvi muuttui puuksi ja Petteri sai kiivetä puuhun ja muuttui linnuksi, mutta semmoiseksi linnuksi joka pitää enemmän puussa istumisesta kuin lentämisestä”. Näin siis sekä kirahvi että Petteri kokevat metamorfoosin. Tosin sadun kuvitus vihjaa, että kaksikko on saanut puulta ja linnulta vain joitakin ominaispiirteitä, eivätkä he suinkaan ole muuttaneet muotoansa kokonaan. Koska kuvitus palvelee tarinaa¹⁶, voi kuvittaja hienovaraisesti vetää lukijan mielessä lentävän parivaljakon takaisin lähemmäs maanpintaa ja huomion kohti sitä, että juuri kerrottu ei välttämättä tapahdu sadun kontekstissa fyysisessä maailmassa.

Koska Petteri on lapsi, voisi sadussa olla kyse hänen mielikuvituksensa lennokkuudesta ja tavasta hahmottaa ympäröivää maailmaa. Kuitenkin Petterin muuttuminen linnuksi ja tämän harjoittamat

¹⁵ Tigges 1988, 78

¹⁶ Leeuwen 1987, 71

yhteislaulut ”Kirahvin” kanssa voi nähdä vertauksina runoilijaan ja runoihin, mikä taas mahdollistaa, että satu ruotisi taiteen suhdetta mielikuvituksettomaan maailmaan. Myös etenkin Kunnaksen runoissa on vahvasti esillä taitelijatyön tematiikan käsittely¹⁷, jolloin myös sadun Petterin kirahvit voi nähdä käsittelevän taiteilijan ajatusmaailmaa ja sen omintakeisuutta.

Petteri edustaa taiteilijaa, joka näkee ympäristössään jotakin muilta ihmisiltä piilossa olevaa, erikoiset kirahvit ja muuttumisen niiden parissa. Mielikuvitus tuo nämä asiat Petterin tietoisuuteen. Erikoisesta asiasta tietoisena Petteri pystyy muuttamaan maailmaa itselleen miellyttävämmäksi, kuten taiteilijan pystyy taideteoksissaan tekemään. Muut henkilöt, jotka eivät näe erikoisuutta, eivät pysty myöskään muokkaamaan maailmaa tai tekemään taidetta. Taiteen tekemiseen tarvitaan siis mielikuvitusta, mutta samalla mielikuvitus erottaa taiteilijan muusta maailmasta, sillä Petterin leikki kirahvien kanssa ei ollut muille ihmisille ymmärrettävää.

Tiitiäisen satupuun loru Muusasta ja Ruusasta kertoo prinsessan sekä Muusan ja Ruusan roolileikistä. Muusa ja Ruusa ovat possuja, jotka on puettu ihmisiksi: Muusa ja Ruusa ”jalassa vaaleanpunaiset tossut / ja rusetti saporossa / nöffeli nöf nöf” ”asuivat kartanossa” ”prinsessaisen” ja kuningas Barbarossan kanssa. Possut lainaavat prinsessalle ihmismäisiä asusteitaan. Jalkineet ja rusetti puetaan prinsessalle ja Muusa ja Ruusa ”neuvoivat syömään kaukalosta” ja prinsessa ”nauroi: nöffeli nöf nöf”. Kolmikolla on selvästi hauskaa rooleja vaihtaessaan. Tapahtumat esitellään ripeään leikin tahtiin. Tätä iloa halutaan jakaa kuningas Barbarossalle, mutta hän suuttuikin ja ”possuksi muuttui, / koska leikistä suuttui”. Nopeatempoiseen lorun alkupuoleen verrattuna kuninkaan muodonmuoksen tapahtuessa tempo hidastuu: ”Ja sian korvat / ja sian kärsä / ja sorkat läävän lammikossa!”. Muodonmuutosta tarkastellaan ruumiinosa kerrallaan. Tällöin lukijan huomio kiinnittyy itse metamorfoosiin ja samalla vakavamielisen kuninkaan edustamaan vastakohtaan prinsessan ja possujen leikille. Lorun kuvitus korostaa vastakkainasettelua prinsessan ja possujen sekä kuninkaan välillä: kolmikko hyppelhtii iloiset ilmeet kasvoillaan, kun taas possuksi muuttunut kuningas jököttää yrmeänä sorkat lätäkössä. Kuninkaan metamorfoosi toimii ikään kuin rankaisuna tämän tosikkoudesta - leikki muuttuikin todeksi.

Kuningas ”Barbarossa” muistuttaa Saksan kuninkaasta Fredrik I Barbarossasta ja natsi-Saksan ”Operaatio Barbarossasta” jotka kummatkin olivat kaikin tavoin leikin vastakohtia. Vaikka operaatio ja Fredrik I ristiretkillään ovat saattaneetkin tarvita jonkin tasoista mielikuvitusta, muodostavat ne suunnitelmallisuudellaan jyrkän vastakohtan possujen ja prinsessan leikille. Muusa

¹⁷ Ahola & Hökkä 1989, 516

jo nimenäkin viittaa taiteeseen, ja kolmikon leikki korostaa tietynlaista spontaaniutta. Tällöin lorun voi nähdä kannanottona taiteen puolesta; taide kumpuaa sisältäpäin kuten leikkikin, eikä sitä voi kahlita minkäänlaisiin tiukkoihin suunnitelmiin.

Satu Petteristä sekä loru Muusasta ja Ruusasta kuvaavat aikuisten maailmaa mielikuvituksettoman, turhan realistisena ja rationaalisenä. Leikki muodostaa tälle vastakohtan. Petterin kirahveissa ei ole henkilöä, joka selvästi kuuluisi aikuisten vakavaan maailmaan, mutta ”kirahvi” kertoo loppupuheenvuorossaan Petterille sellaisia henkilöitä todella olevan olemassa. ”[K]irahvin” kuvaus muodostaa valtavan kontrastin Petterin touhukkaalle päivälle, jolloin lukijalle tai kuulijalle välittyy kuva leikin unohtaneista ihmisistä ikävänä joukkona. Sadussa ei suoraan sanota kaikkien aikuisten olevan ikäviä ja mielikuvituksettomia, mutta kuulijan mahdollinen kokemus leikkimättömistä aikuisista vetää jyrkän aidan lasten ja aikuisten maailmojen välille. Toisella tasolla taas jako on taiteilijan ja mielikuvituksettomien ihmisten välillä. ”Muusa ja Ruusa” hahmottelee samanlaista jakoa erilaisten ihmisten välillä.

Kuningas ”Barbarossa” käy muodonmuutoksen läpi, koska ei pysty käsittelemään leikkiä tai taidetta mielikuvituksen tasolla – hänen täytyy muuttua fyysisesti, mikä taas poikkeaa leikistä itsestään. Hän ei siis pysty leikkimään tai näkemään taidetta. Kuningas ei myöskään muutu omasta tahdostaan, vaan hän on voimaton metamorfoosin edessä. Petterin ja kirahvien muutokset näyttäytyvät lähinnä positiivisessa valossa. Metamorfoosi tapahtuu hyvin vaivattomasti, kun muuttuja itse tahtoo sitä tai muutos tulee luonnostaan.

Siinä missä kuninkaan possuksi muuttuminen näyttää olevan peruuttamaton, pystyy Petteri kirahveineen kontrolloimaan leikin varjolla tapahtuneita muutoksia. Loru Muusasta ja Ruusasta indikoi, että kun metamorfoosi ei tapahtu ikään kuin itsestään, vaan siihen pakotetaan, eivät myöskään seuraukset ole hyviä. Kuningas ei pitänyt leikistä, eikä varmastikaan koe possuina olemista positiivisena asiana. Petterin muodonmuutokset taas kertovat, että leikin ja muodonmuutoksen tavoin voi kokeilla mitä ihmeellisimpiä asioita kuten lentämistä ja näkymättömyyttä, mutta seurauksia ei kuitenkaan tarvitse pelätä, sillä onhan kyse vain leikistä.

Abstraktimmalla tasolla satu ja loru vihjaavat, että taide on jotakin aivan erityistä. Liika rationaalisuus, huumorintajuttomuus ja vakavamielisyys ovat asioita, jotka tappavat taiteen.

3. Muu muuttuminen

Sekä Tiitiäisen tarinoissa että Tiitiäisen satupuussa on metamorfoosien lisäksi erilaisia muutoksia: kasvamista, kutistumista sekä erilaisia olomuodon muutoksia. Muutokset korostavat teosten nonsense-luonnetta. Vaikka pienimuotoinen muutos itsessään ei tee proosasta tai lyriikasta nonsenseä, on nonsense saatu aikaan muilla tavoin.

Luonnonlakien vääristyneisyys on tyypillistä nonsenselle¹⁸, ja sitä esitelläänkin muun muassa syväjäädytyksestä henkiin heräämisenä. Koon muutos on kuitenkin Kunnaksen teoksissa suuremmissa osassa kuin esimerkiksi muunlaiset olotilan muutokset, ja tästä syystä aion seuraavassa keskittyä kasvamisen ja kutistumisen käsittelyyn.

Ruumiin osittainen muutos Kunnaksen teoksissa näyttäytyy itse välineenä saavuttaa jokin muutos. Kasvaminen tai kutistuminen avaa oven uuteen olotilaan.

Tiitiäisen satujen Pallo Pyöriäisessä prinsessa lihoo valtavasti; ainakin hänen vatsansa kasvaa. Nimenomaan vatsasta pyöristyminen kiinnittää huomiota hedelmällisyyteen ja raskauteen - pyrkiihän prinsessa lihomisellaan hankkimaan itselleen prinssin ja mahdollisesti lapsiensa isän. Yleensä saduissa prinsessat ovat kauniita, niin kuin prinsessa Pallo Pyöriäinen ja tämän sisaret (joita on yhteensä 40, mikä on valtava sisaruskatraan koko, mutta tyypillistä nonsenselle¹⁹), mutta erottuakseen ”toinen toistaan” kauniimmista sisaristaan, pitää Pallo Pyöriäisen keksiä jotakin aivan uutta, ja niin hän tekeekin: hän ryhtyy lihomaan. Lihottuaan valtavasti Pallo Pyöriäinen vertautuu aurinkoon pyöreytensä, mutta myös leiskuvan punaisten hiuksiensa takia. Sadun kuvituksessa prinsessa näyttääkin suurelta pallolta, ehkä jopa maassa pyörivältä auringolta. Hänet nähdään kauniina vaikkakaan tämä kauneus ei noudattele perinteisiä kauneusihanteita. Tiggesin mukaan nonsense ei käsittele kauneutta²⁰, mikä tosin on keskeisessä roolissa Pallo Pyöriäisessä. Perinteistä nonsenseä uudistamalla Kunnas tekee lajista itsensä näköisen.

Prinsessa ei sulaudu passiivisen ja kauniin prinsessan tai jopa naisen muottiin. Hän erottuu sisaristaan omatoimisuutensa takia. Kun muut prinsessat vain ”istuivat puutarhassa ja nauroivat ja kamposivat hiuksiaan” kehittää Pallo Pyöriäinen suunnitelman päästäkseen naimisiin ja saadakseen isänsä kuninkaan valtakunnan. Pallo Pyöriäinen tahtoo kuuluttaa kaikkialle, että prinssi,

¹⁸ Tigges 1988, 79

¹⁹ Tigges 1988, 77

²⁰ Tigges 1988, 80

joka hänet nai, saa myös valtakunnan. Aktiivinen prinsessa kääntää perinteisen asetelman passiivisesta prinsessasta ja tämän isästä, joka pyrkii löytämään tyttärelleen puolison, pääläelleen.

Prinssejä saapuu linnaan, mutta he menevät sekaisin pyöreästä prinsessasta ja kosivatkin sisaria, jotka menevät prinssiensä kanssa näiden omiin valtakuntiin. Lopulta jäljelle jää Pallo Pyöriäinen, joka lopulta pitkän unen jälkeen saa oman prinssiensä valtakunnan kera. Satu ja itse prinsessa parodioivat perinteisiä tarinoita prinsessoista: Pallo Pyöriäinen kyllästyy isänsä asettamiin tehtäviin kosijoille, joten hän päättää käydä nukkumaan ainakin sadaksi vuodeksi.²¹ Satu sisältää paljon viitteitä muihin prinsessasatuihin, kuten tyttäriensä naimisiinmenosta huolestuneen kuninkaan ja kuusi päätä katkenneen pään tilalle kasvattavan lohikäärmeen (jota prinsessa itse kommentoi: ”Se on loputonta sotaa ... mikäli olen lukenut satuni oikein”). Pallo Pyöriäinen on satu saduista.²²

Tiitiäisen satupuun loru ”Jansmakko erikois” kertoo sammakosta, joka vertautuu paisuvaan taikinaan syötyään palan hiivaa. Ensin pieni sammakko ”pänsä kattoon löi”, jonka jälkeen se paisuu valtavasti: se hotkii ”pilvet”, ”tähdet” ”auringon” ja ”kuustakin söi palan”. Auringon hotkiminen tuo mieleen aurinkoon vertautuvan prinsessan, Pallo Pyöriäisen. Sammakko näyttäytyy kaikkea hallitsevana, kun se pystyy syömään auringon. Prinsessakin pystyy hallitsemaan isäänsä ja prinssejä, kun hän ”sädehti kuin ... aurinko”. Tällöin paisumisesta muodostuu kuva uusia ovia avaavana voimana.

Sammakon ääretöntä paisumista siivittää lorun sivussa kulkeva kuvasarja erikokoisista sammakoista. Lorun tapahtumat vääristävät normaaleja syy ja seuraus -suhteita, mikä on tyyppillistä nonsenselle²³. Koska kyseessä on kuitenkin ”Marjan pikku sammakko”, ei paisumista voi jatkaa loputtomiin, vaan ”Jansmakko erikois” ”noitui noitui” ”ja sitten loikki pois”. Kun sammakko kasvaa, toistetaan lorussa sanoja ”huis hais hois”, joka antaa kasvamisesta aivan hullunkurisen vaikutelman, kuin sammakko olisi kasvamassa pois. Tämä muistuttaa lapsen ihmetystä paisuvaa hiivataikinaa kohtaan: eihän se voi loputtomasti kasvaa. Tilanne kuitenkin normalisoituu taikalorua muistuttavien sanojen vauhdittamana: sammakko sanoi ”kvo kvo kvo / kvo vadis vadis kvo kvo kvo” ”simsalabim pors vors vors”, jonka jälkeen se jatkaa sammakoille tyyppillistä toimintaa ja hypähtelee pois. Sanojen merkityksettömyys korostaa tilanteen järjettömyyttä. Tämänlainen kielipeli ja kielen korostuneisuus ylipäätänsäkin on tyyppillistä nonsenselle²⁴.

²¹ Saukkola 2001, 205

²² Saukkola 2001, 207

²³ Tigges 1988, 77

²⁴ Katajamäki 2004, 154

Sekä ”Jansmakko erikois” että Pallo Pyöriäinen pääsevät paisumisensa avulla eroon kahleistaan. Pallo Pyöriäinen saa pyöristymisensä johdosta loppujen lopuksi valita itselleen prinssin. Kun isä kuningas ei pysty hankkimaan tyttärilleen prinssejä, ottaa Pallo Pyöriäinen ohjat omiin käsiinsä. Jansmakko erikois taas kasvaa emäntänsä talosta pois, ”ja sitten loikki pois”. Eli sammakko pääsee vapauteen ehkä kahlitsevasta lemmikin elämästä.

Tiitiäisen tarinoiden sadussa Pitkät kantapääät ukko lähtee kiertämään maailmaan ottaakseen selkoa siitä, että onko hänellä pitkät kantapääät, kuten kukko on hänelle ”puoli elämää” huutanut: ”Näät pitkät kantapääät, / näät pitkät kantapääät!” Kukko ei missään vaiheessa ole sanonut, että kantapääät olisivat juuri ukon, mutta ukko vaikuttaa saaneen tarpeekseen kukon huutamisesta. Ukko on ehkä jopa tullut hulluksi, sillä ”näki ukko, jolla oli aivan tavalliset pienet kantapääät, että ne kasvoivat, kasvoivat, kasvoivat kuin sateella sienet. Niin ainakin ukko luuli (kantapääät näet eivät kasvaneet)”. Ukko varmistuu pitkistä kantapäistään, kun tuuli toistaa hänelle kukon sanoja. Lopulta suutari tekee ukolle kengät joihin ”kolmen hongan hyvin sopinut mennä pitkäkseen kolme kertaa”. Sadussa kielellinen todellisuus voittaa fyysisen todellisuuden. Luonnonlakien toimimattomuus²⁵ tekee siitä nonsensisen.

Sammakon paisuminen sekä ukon kantapäiden kasvu ja hänen jatkuva kävelynsä tuntuvat loputtomilta, mutta kuitenkin liike tapahtuu ikään kuin edestakaisesti: ensin sammakko paisuu, mutta palaakin sitten takaisin normaaleihin toimiinsa, samalla tavoin kuin ukko kävelee kenkiänsä toisesta päästä toiseen ja takaisin. Sammakon koon muuttuminen jää kuitenkin tähän yhteen kertaan, kun taas ukko päättyy kävelemään kenkiänsä ikuisesti. Sammakko onkin jo mahdollisen tavoitteensa paeta saavuttanut, mutta ukko on tullut hulluksi.

Satu Piirespaasesmaan kuninkaasta esittelee laajan valikoiman nonsenselle tyypillisiä piirteitä. Se kertoo pelokkaasta kuninkaasta, joka leikkauttaa valta-asemaansa pönkittääkseen kansalaisiltaan nenänpääät. Ihonpalat liimataan kuninkaan omaan nenään, mutta toimenpide koituikin suuruudenhullun kuninkaan kohtaloksi tämän kaatuessa valtavan nenänsä painosta. Loru tasapainoilee sanojen merkityksien välissä nenän monimerkityksellisyyden suhteen: se korostaa kuninkaan ylimielisyyttä²⁶ ja nenä pystyssä tasapainoilu tämän turhamaisuutta, kun taas nenilleen kaatuminen on äärimmäinen nöyryytys, joka kuninkaan ”turmioon vei”. Nonsenseä

²⁵ Tigges 1988, 79

²⁶ Katajamäki 2004, 161

Piirespaaresmaan kuninkaasta tekee myös kuninkaan suunnitelmien nopea päälaelleen kääntyminen²⁷ ja emotionaalinen välimatka – lukija ei jää suremaan kuninkaan kohtaloa²⁸.

Piirespaaresmaan kuninkaalle käy huonosti, mutta niin käy myös Pallo Pyöriäisen isälle, kuninkaalle, kun tämä menettää valtakuntansa tyttärensä toiminnan takia. Myös Muusassa ja Ruusassa kuningas muuttuu possuksi, koska ei lähde leikkiin mukaan; hänellekin käy huonosti.

Kunnaksen teoksissa kasvaminen ja kutistuminen esitetään keinona saavuttaa jokin päämäärä. Pallo Pyöriäinen lihoo saadakseen prinssinsä, ”Jansmakko erikois” paisuu päästäkseen vapaaksi, ukko kasvattaa mielessään itselleen pitkät kantapäät, jotta pääsisi eroon epätietoisuudestaan kantapäiden suhteen ja Piirespaaresmaan kuningas kasvattaa nenänsä ollakseen mahtavampi kuningas.

Paisuminen näyttäytyy toimivana ja viisaana keinona, kun taas toisten ihmisten leikkely päättyy turmioon. Ukon ikuisen kävelyn valtavissa kengissään voi nähdä sekä hyvänä että huonona lopputuloksena: toisaalta ukko itse ei ole enää epätietoinen, ja on tyytyväinen, mutta toisaalta hän on tullut hulluksi. Kysymys herääkin, onko hulluna hyvä olla?

²⁷ Katajamäki 2004, 163

²⁸ Katajamäki 2004, 165

4. Epämuodostumat

Tiitiäisen tarinoissa ja Tiitiäisen satupuussa käsitellään erilaisten muuttumisien lisäksi myös synnynnäisiä puutteita ja epämuodostumia. Kuten muutokset, ovat epämuodostumat sekä lorujen ja satujen aiheita että apuvälineitä käsitellä erilaisia aiheita.

Tiitiäisen tarinoiden ”Poika jolla oli pitkät korvat” -sadussa päähenkilöllä on valtavat korvat, jotka ovat ”niin tarkat että hän saattoi kuulla hiljaisimmatkin ja kaikkein kaukaisimmat äänet”. Kesäisin poika kulkee ulkona, korvat täydessä mitassaan, ja kuuntelee korvissaan pesivien lintujen laulua. Pian hän oppii ymmärtämään lintuemojen tarinoita ja elämänohjeita poikasilleen, ja hänet nähdään viisaana. Pojan voi nähdä taiteilija, jonka herkät korvat symboloivat tämän kykyä aistia kauneus. Lintujen laulu nostaa esille 1950-luvun tärkeän aiheen runoudessa, musiikin²⁹. Linnut ja niiden laulu taas kuvastavat inspiraatiota taiteen tekemiseen.

”Mutta pian tulee talvi, sanoivat ihmiset, ja silloin poikaparan käy hullusti. Linnut jättävät hänet ja hänen pitkät korvansa paleltuvat talven pakkasissa.” ”Sitähän minä sanoin keväällä, muisti naapurineukko, mutta lintujen laulua vain kuuntelee, ei ihmisten viisaita neuvoja.” Poika ratkaisee ongelman käärimällä korvansa simpukoita muistuttaviksi rulliksi ja siirtyy sisätiloihin kuuntelemaan korvissansa kaikuvaa lintujen laulua. Tämä kiinnittää huomion taiteen kumpuamiseen itse taiteilijasta. Myöhemmin samassa sadussa nähdään kiinnostuksen hiipuminen, kun poika ehdottaa kuuntelijoilleen oikeiden lintujen laulun kuuntelemista luonnossa. Ihmisiä ei kiinnosta. He eivät siis välitä varsinaisesta taiteen luomisprosessista, vaan ainostaan itse taiteesta ja siitä nauttimisesta.

Peikon kosioretkessä peikko saa rukkaset peikkoneidolta. Peikolla on korkeat odotukset yhteiselämästä peikkoneidon kanssa, mutta ”neiti pirppanokka” hylkää peikon perustelunaan tieto että peikon mainostama ”aarrekassa” on tedellisuudessa kuu taivaalla. Hylkäämisen syy näyttäytyy kuitenkin toisenlaisessa valossa (etenkin kun peikkoneito on ”kiirekieli, pirppanokka”):

*Silloin pikku peikko peikkuluinen
vääräsääri, kyhmyvarvas
suruksensa tuosta arvas,
ettei tule mitään peikkohäistä.*

²⁹ Saukkola 2001, 173

*Kovin oli yksinäistä
peikon kotiinsa käydä.*

Peikon hylkääminen asetetaan hänen ulkoisten vikojensa syyksi – eihän ”neiti pirppanokka” voi edes katsoa peikkoa (tätä tukee runon kuvitus, jossa peikkoneito korottaa nenällään taivaaseen samalla viitaten peikkoa pois päin)! Peikon ulkomuodossa ilmenevät poikkeamat eivät ole laadultaan kuitenkaan yhtä suuria kuin pojan suuret korvat teoksen toisessa sadussa. Peikko itse ei ole nähnyt omaa ruumistaan mitenkään epämuodostuneena – tai ei ainakaan ole mieltänyt sitä merkitykselliseksi asiaksi. Sen lisäksi, että peikkoneito on hylännyt peikon, ilmaiseen hän pitävänsä peikon aarretta arvottomana. Peikolla ja peikkoneidolla on selvästi erilaiset elämänarvot (jota kuvituskin korostaa: peikko on nuhjuisen näköinen, kun taas ”neiti pirppanokka” on laitettu ja hänellä on paljon koruja): peikko kokee elämänilon tulevan kokemuksista, kun taas peikkoneiti perustaa enemmän materialistiseen elämäntapaan.

”Neiti pirppanokka” ei näe peikon fyysisten vikojen tai epämuodostumien läpi, vain pelkkä ulkokuori on hänelle merkityksellinen. Peikkoneito on siis pinnallinen. Samalla peikon kosio retki nähdään jo alusta asti tuhoon tuomittuna: eivät nämä kaksi toisistaan merkittävästi poikkeavaan peikkoa pysty mitenkään syömään saman pöydän ääressä, puhumattakaan siitä, ”että paremmalle rokka / maistuu kun on [nämä] kaksi maistamassa”.

Peikkoa ja pitkäkorvaista poikaa yhdistää samanlainen käsitys kauneudesta: poika näkee kauneuden luonnossa ja peikon ”aarre” on kuu taivaalla. He kummatkin ovat myös osin epämuodostuneita. Kumpikaan ei pyri haalimaan kauneutta itselleen, vaan heille kauneus vain on. Muut eivät arvosta kauneutta, kun taas pojalle ja peikolle kauneus on melkein kaikki kaikessa. Tämä muodostaa syvän kuilun pojan ja peikon (jotka voi nähdä taiteilijasieluina) sekä muun yhteisön välille. Kumpikin satu myös käsittelee itse taidetta, pohtii mitä taide on, mikä on tyypillistä Kunnaksen muulle tuotannolle³⁰. Sadut vihjaavat, että taide tulisi luonnosta, mutta myös, että taiteilijalla täytyy olla herkkyyttä tulkita sitä.

Tiitiäisen satupuun satu Punnista käsittelee myöskin ruumiin epämuodostumaa. Punni on korvaton jänis, ja siltä puuttuu vähintäänkin yksi viiksikarva. Punnin omistaja, prinsessa, ei ole vielä löytänyt Punnia, mutta tietää sen olevan jossakin. Prinsessa kertoo Punnista: ”jos sillä on korvat, niin sillä ei ole häntää”. Lopulta Punni löytyy korvattomana, yhden viiksikarvan kadottaneena porokanamaalta.

³⁰ Ahola & Hökkä 1989, 516

Punni: ”Minulla ei nyt juuri sattumalta ole korvia, mutta et kai sinä siitä välitä”. Eikä prinsessa välitäkään siitä; itse asiassa Punnin korvattomuus on juuri se asia, josta prinsessa pitää. Sadussa on läsnä tietynlainen ääretön kausaalisuus, joka on Stewartin mukaan tyypillistä nonsenselle³¹: prinsessa tietää löytävänsä juuri tämän Punnin, ja näin lopulta tapahtuukin. Syy- ja seuraussuhteet näyttäytyvät hullunkurisessa valossa, sillä Punnin löytymiselle, tai prinsessan varmuudelle sen löytymisestä ei ole mitään syytä. Ei ole mitään syytä olettaa, että Punni löytyy, prinsessa vain tietää, että niin tapahtuu.

Vaikka nonsensessä pyritään väistelemään didaktisuutta, voi siihen sisältyä tietynlaisia opettavaisia piirteitä³². Sadun Punnista voi nähdä didaktisena. Punni on ”hiukan surullinen jänis”, joka tulee onnelliseksi kun prinsessa sen korvien puuttumisesta huolimatta pitää siitä kovin. Eihän Punnissa itsessään ole mitään vikaa; siltä vain puuttuvat korvat, mikä ei edes vaikeuta sen elämää. Täten tarina Punnista muistuttaa (etenkin kun on kyse lasten sadusta), että ruumiilliset vajavaisuudet, epämuodostumat tai muista yksilöistä poikkeavuus ei ole huono asia – se saattaa olla juuri se joka tekee yksilöstä erityisen.

Tiitiäisen tarinoissa (proosa) ja Tiitiäisen satupuussa (lyriikka) käsitellään epämuodostumia eri tavoin. Proosassa on jatkuvasti läsnä tietynlainen didaktisuus, kun taas lyriikassa huomio kiinnitetään ensin itse epämuodostumaan, jonka jälkeen osassa loruja läsnä oleva didaktisuus valkenee. Proosassa epämuodostumat myös nähdään paremmassa valossa kuin lyriikassa. Lyriikassa painotetaan, että ”vika” on katsojassa, kun taas proosassa muut, jotka näkevät vian katoavat taustalle.

³¹ Stewart 1979

³² Katajamäki 2004, 166-167

5. Johtopäätöksiä

Meetamorfoosit saavat Kunnaksen Tiitiäisteoksissa hiukan erilaisia merkityksiä kuin epämuodostumat tai kasvaminen ja kutistuminen. Metamorfoosit eivät satujen maailmassa välttämättä tapahdu oikeasti: Petteri ja kirahvit muuttuvat Petterin mielikuvituksessa ja Muusan ja Ruusan kuningas leikin varjolla, vaikkakin kuningas muuttuu leikissä oikeasti. Molemmat sadut esittävät metamorfoosin ja identiteetin vaihtamisen yhteydessä lapsen leikkeihin. Lapsia (prinsessaa ja Petteriä) leikki ei vahingoita, mutta huumorintajuttomalle aikuiselle muutos identiteetissä on rangaistus.

Muunlaiset muuttumiset ovat asteen verran todellisempia kuin metamorfoosit: paisuminen, mielenvikaisuus ja ruumiin silpominen vallanhimon siivittämänä todella tapahtuvat satujen maailmassa. Epämuodostumat tekevät kantajansa rumaksi tai muuten poikkeavaksi: erikoinen ulkomuoto tai muista poikkeavuus ei kuitenkaan Tiitiäisten maailmassa saisi olla yhteisöstä syrjäytymisen tai hyljeksimisen syy.

Kunnaksen teoksissa on vahvasti läsnä taiteilijan ja taiteen käsittely. Petteri ja pitkäkorvainen poika näyttäytyvät taiteilijoina. Petteri pääsee metamorfoosin avulla tutkimaan linnun eloa, ja pitkäkorvaisen pojan valtavat korvat muodostavat hänelle erityislaatuisen yhteyden luontoon ja luonnon musiikkiin. He poikkeavat selvästi muusta yhteisöstä, ja kummatkin ovat kosketuksissa lintujen laulun, inspiraation, kanssa. Tällöin taiteesta muodostuu kuva luonnosta kumpuavana asiana. Taiteilijalla täytyy siis olla yhteys luontoon.

Epämuodostumat ja poikkeavuus osoittavat lukijalle, että ulkomuotoa ei saa hyljeksiä – ihmiset ovat erilaisia mutta silti samanarvoisia. Erikoinen ulkonäkö tai omalaatuisuus voi olla myös hienoa, kuten viittaukset taiteilijaan ja persoonallisiin yksilöihin kuten Pallo Pyöriäiseen, Peikkoon ja Punniin todistavat. Jos taas käyttää ruumiin erikoisuutta väärin tai on suvaitsematon, kuten Piirespaares-maan kuningas, joka aiheutti lisänenillään itselleen luonnottoman ulkomuodon, tai Muusan ja Ruusan kuningas, joka ei hyväksynyt roolileikkiä, ei siitä seuraa hyvää. Myös peikkoneidon suvaitsemattomuus ja ainoastaan ulkokuoren näkeminen asetetaan moraalisesti kyseenalaiseen valoon.

Vaikka Pallo Pyöriäisen läpikäymä muutos on suurempi kuin esimerkiksi metamorfoosit Petterin kirahveissa, osittainen muutos korostaa muuttumista vain keinona saavuttaa jotakin, kun taas metamorfoosi nostaa muutoksen itsensä tarkastelun kohteeksi. Epämuodostumat ovat olemassa olevia poikkeavuuksia muista yksilöistä, ja saduissa ja loruissa lähinnä puolustetaan sitä, että niissä ei ole mitään vikaa – henkilössä, joka niissä jotakin pahaa näkee, on itsessään vikaa: esimerkiksi ”neiti pirppanokka” on ylimielinen.

Metamorfoosi pohjautuu identiteettiongelmiin³³. Tällöin Kunnaksen nonsense-lastenkirjallisuuden voisikin nähdä sivuavan kasvavan lapsen identiteettiongelmaa, koska lapsuus sisältää ruumiin muutoksen, jota voi hyperbolisesti kuvata metamorfoosiksi. Kaikki metamorfoosit, muuttumiset ja epämuodostumat esitellään lähinnä erikoislaatusina asioina; ominaisuuksina, jotka tekevät ruumiista, mutta myös ihmisestä tai eläimestä itsestään jotakin erityistä.

Kunnaksen nonsense noudattelee Tiggesin kuvaamaa nonsensea hyvinkin tarkasti. Hän kuitenkin uudistaa nonsenseperinnettä. Vaikka nonsense ei tyypillisesti ole didaktista³⁴, sisältävät Kunnaksen teokset kuitenkin opettavaisia piirteitä. Etenkin *Tiitiäisen tarinoissa* tuntuu jatkuvasti olevan ainakin taka-alalla ajatus siitä, että kaikkien tulisi olla yhdenvertaisia. *Tiitiäisen satupuussa*, lyriikassa, ei didaktisuus ole yhtä vahvasti läsnä kuin *Tiitiäisen tarinoissa*, joka taas on proosaa.

Kotokaski kirjoittaa, että nonsense opettaa lapselle myös tämän äidinkieltä. Nonsensen hullunkuriset sanamuunnelmat naurattavat lasta, mikä loppujen lopuksi auttaa häntä ymmärtämään sanojen monimerkityksellisyyttä.³⁵ Sadut ja lorut rohkaisevat myös lasta itseään leikkimään kielen kanssa, jokelteleamalla tuottamaan mitään tarkoittavia sanoja, rikkomaan lingvistisiä sääntöjä ja tätä kautta muodostamaan järkevää kieltä.³⁶ Nonsense auttaa, vaikkakin omalla epäsuoralla tavallaan, lasta ymmärtämään kauneutta, kuten Sewell ehdottaa³⁷.

³³ Tigges 1988, 78

³⁴ Katajamäki 2004, 167

³⁵ Kotokaski 1993, 32

³⁶ Anderson & Apseloff 1989, 61

³⁷ Sewell 1987, 148

Lähteet

Anderson, Celia Catlett & Apseloff, Marilyn Fain (1989): *Nonsense Literature for Children*. Library Professional Publications, Hamden.

Ahola Suvi & Hökkä, Tuula (1989): Ilmavuuden runoutta ja viisasten hölynpölyä. – Teoksessa Huhtala, Manninen & Nevala (toim.): *Sain roolin johon en mahdu – suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki.

Bordo, Susan (1993): *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. University of California Press, Los Angeles.

Heikkilä-Haluttunen, Päivi (1999): Lasten- ja nuortenkirjallisuuden kehitys. – Teoksessa Pertti Lassila (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 3*. SKS, Helsinki.

Hökkä, Tuula (1992): Mopeda meillekin! – Naisrunoilijoita modernismissa. – Teoksessa Makkonen, Anna: *Avoin ja suljettu – kirjoituksia 1950-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. SKS, Helsinki.

Karkulehto, Sanna & Leppihalme, Ilmari (2003): Lukijalle. – Teoksessa Karkulehto & Leppihalme (toim.): *Ruumiillisuus – Merkillisiä ruumiita kirjallisuudessa*. SKS, Helsinki.

Katajamäki, Sakari (2004): Kirsi Kunnaksen ”Piirepaares-maan kuningas”, viktoriaanisen nonsensen perillinen. – Teoksessa Katajamäki & Pentikäinen (toim.): *Runosta runoon*. WSOY, Helsinki.

Kotokaski, Tiina (1993): *Ruskea mies ja merilehmä – Kirsi Kunnaksen lastenkirjojen nonsense*. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto, yleisen kirjallisuustieteen laitos.

Leeuwen, Hendrik van (1987): *The Liaison of Visual and Written Nonsense* – teoksessa Tigges (toim.): *Explorations in the Field of Nonsense*. Rodopi, Amsterdam.

Saukkola, Mirva: *The Eden of Dreams and the Nonsense Land*. Julkaisematon väitöskirja. Helsingin yliopisto, yleisen kirjallisuustieteen laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-45-9963-2>. Luettu 15.4.2007.

Sewell, Elizabeth (1987): Nonsense Verse and the Child – teoksessa Tigges (toim.): *Explorations in the Field of Nonsense*. Rodopi, Amsterdam.

Stewart, Susan (1979): *Nonsense: aspects of intertextuality in folklore and literature*. John Hopkins University Press, Baltimore.

Tigges, Wim (1988): *An Anatomy of Literary Nonsense*. Rodopi, Amsterdam.

Toikka, Minna (1997): Ruumiita näkyvissä! – teoksessa Molarius (toim.): *Kansallista / kansainvälistä – Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 50 Osa II*. SKS, Helsinki.